

UOT 82:316.3

XANƏLİ KƏRİMLİ

HÜSEYN RAZİ YARADICILIĞINDA POEMA JANRI

Məqalədə Azərbaycan elmi-ədəbi fikrinin görkəmli nümayəndələrindən olan filologiya elmləri doktoru Hüseyin Razinin yaradıcılıq poeziyasından bəhs edilir.

Hüseyin Razi Azərbaycan poeziyasının Naxçıvan bölgəsini təmsil edən istedadlı və dahi qələm sahiblərindən biridir. Naxçıvan elmi-ədəbi, ictimai və siyasi mühitində özünəməxsus rol oynamış bir sənətkar dövrünün qələm sahiblərini də elmə həvəsləndirmiş, gənclərin elm və təhsil ilə məşğul olmaları üçün şərait yaratmışdır. XX əsrin 40-cı illərindən yaradıcılığa başlayan şairin 57 illik yaradıcılıq dövründə 15-dən çox kitabı, zəngin elmi-publisist məqalələri işıq üzü görmüşdür. C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, M.S.Ordubadi, E.Sultanov, Ə.Qəmküsar, Ə.Yusifli, M.Nəsirli, M.Araz, İ.Səfərli, A.Babayev, H.İbrahimov... kimi qələm adamları yetirən Hüseyin Razi təkçə Naxçıvan torpağı üçün deyil, Azərbaycan ədəbiyyatının, elminin inkişafında, ümumilikdə müsəlman Şərqi elmi, ədəbi mühitinin inkişafında və formalaşmasında mühüm rol oynamışdır. Hüseyin Razi də belə zəngin və davamlı ədəbi mühitdə yetişmiş, özündən sonra diqqətəlayiq bir irs qoymuşdur.

Hüseyin Razi yaradıcılığının mühüm qollarından birini poemaları təşkil edir. Şairin müxtəlif dövrlərdə qələmə aldığı poemaları sənətkarlıq, zənginlik və yaradıcılıq baxımından yaşadığı dövrdə xalqa xidmət edən poemalardan biridir.

Açar sözlər: *Elmi-ədəbi, elmi-publisistik, ictimai-siyasi, yaradıcılıq, poema.*

Azərbaycan elmi-ədəbi fikrinin görkəmli nümayəndələrindən olan filologiya elmləri doktoru, M.Y.Lomonosov adına Moskva Dövlət Universitetinin professoru Əziz Şərif qədim və zəngin mənəvi-əxlaqi dəyərləri özündə birləşdirən ulu vətənimizin ayrılmaz bir parçası olan Naxçıvan haqqında danışarkən demişdir: “Naxçıvan ərazicə kiçik, mənəviyyatca böyük məmləkətdir”.

Hüseyin Razi Azərbaycan poeziyasının Naxçıvan qolunu təmsil edən istedadlı qələm sahiblərindən biridir. O çoxəsrlik Naxçıvan elmi-ədəbi, ictimai və siyasi mühitində özünəməxsus rol oynamış bir sənətkardır. XX əsrin 40-cı illərindən yaradıcılığa başlayan şairin 57 illik yaradıcılıq dövründə 15-dən çox kitabı, zəngin elmi-publisist məqalələri işıq üzü görmüşdür. C.Məmmədquluzadə, H.Cavid, M.S.Ordubadi, E.Sultanov, Ə.Qəmküsar, Ə.Yusifli, M.Nəsirli, M.Araz, İ.Səfərli, A.Babayev, H.İbrahimov... kimi qələm adamları yetirən Naxçıvan torpağı təkçə Azərbaycan ədəbiyyatının, elminin inkişafında deyil, ümumilikdə müsəlman Şərqi elmi, ədəbi mühitinin inkişafında və formalaşmasında mühüm rol oynamış və oynamaqdadır. Hüseyin Razi də belə zəngin və davamlı ədəbi mühitdə yetişmiş, özündən sonra diqqətəlayiq bir irs qoymuşdur.

H.Razi yaradıcılığının mühüm qollarından birini poemaları təşkil edir. Şairin müxtəlif dövrlərdə qələmə aldığı 10 yaxın poeması poema janrının mövzu və sənətkarlıq baxımından zənginləşməsinə xidmət edən poemalardır.

1977-ci ilin oktyabr ayının 22-23-də Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun müasir ədəbi proses qrupu, Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının tənqid-ədəbiyyatşünaslıq bölməsi və “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti redaksiyası “Poema: axtarışlar, perspektivlər” mövzusunda birgə geniş yaradıcılıq müzakirəsi keçirib ki, burada akademik M.C.Cəfərov başda olmaqla dövrün bir sıra elm və qələm adamları iştirak etmişdir. Geniş formatda keçirilən bu yaradıcılıq müzakirəsində məqsəd, adından da göründüyü kimi, Azərbaycan ədəbiyyatının çağdaş dövründə poema janrının inkişaf səviyyəsi, onun janr xüsusiyyətləri, ədəbi prosesdə rolu və mövqeyi təhlil süzgəcindən keçirib dəyərləndirmək idi. Qarşıya qoyulan problemlə bağlı giriş sözü ilə çıxış edən akademik M.C.Cəfərov poema janrının tarixindən, onun

Şərq və Avropa ədəbiyyatındakı rolundan yığcam məlumat verəndən sonra, poema nədir? hər uzun şeirə, söz və məlumat yığımına poema demək olarmı? kimi sualları cavablandıraraq deyir: “Poetika kitablarından məlum olan tərifə görə poemada birinci növbədə, konkret həyat hadisəsinin və insan taleyinin epik təsviri, tipik xarakter yaratmaq, monumentallıq, dinamika, drammatizm, süjet ardıcılığı, kompozisiya bütövlüyü tələb olunur. Poemada təsvir olunan hadisə və insan fəaliyyətinin əvvəli, axırı olmalıdır. Belə poemalarda lirika, lirik ricətlər isə ancaq hadisənin mahiyyətinin, ictimai, siyasi, əxlaqi mövzunun açılmasına, xarakterlərin tamamlanmasına xidmət edən bir vasitə olur. Başqa sözlə, poemada epik təsvir əsas götürülür. Lirika, lirik haşiyələr köməkçi vasitə olur”.

H.Razi bir şair kimi, XX əsrin 40-cı illərindən başlayaraq ədəbiyyata gəlmiş və bir qələm adamı kimi lirik şeirləri, publisistikası ilə ədəbi prosesin gündəmində olmuşdur. Lakin zaman keçdikcə H.Razi lirik şeirin imkanlarından layiqincə istifadə etmək yavaş-yavaş daha əhatəli, geniş imkanları olan poema janrına da müraciət etmiş və bu sahədə də özünəməxsus nailiyyətlər qazanmışdır.

H.Razi poemalarının yazılma tarixlərini izləyərkən məlum olur ki, şair bu janrın imkanlarından 1950-ci illərin axırı, 60-cı illərin əvvəllərindən istifadə etməyə başlamış və “Tarla bacıları” (1961), “Qardaşlar” (1962), “Mənim muxtar respublikam” (1964), “Qanlı nəğmə” (1969), “Koroğlunun Karpat səfəri” (1977), “Zəfər yollarında” (1977), “Sahil həsrəti” (1981), “Ucalıq” (1981), “Dünya sevənlərindir” (1984), “İnsanlar, tələsin xeyirxahlığa” (1988) kimi poemalar ortaya qoymuşdur. Şair bu poemaların hər birini müəyyən parçalarla dövrü mətbuatda dərc etdirmişdir.

Şairin adı çəkilən poemalarından bəziləri 1974-cü ildə nəşr edilən “Həmişəbahar”, “Sahil həsrəti”(1985)--bu kitabda “Ucalıq”, “Sədaqət”, Sahil həsrəti” və “Dünya sevənlərindir” poemaları, “Gözüm aydın” (1996),kitabında isə “İnsanlar, tələsin xeyirxahlığa” poeması tam şəkildə nəşr edilərək oxuculara çatdırılmışdır. Müəllifin yuxarıda adını çəkdiyimiz “Həmişəbahar” kitabını əldə bilmədiyimizdən biz yalnız “Sahil həsrəti” və “Gözün aydın” kitablarında yer almış poemalar üzərində elmi-tədqiqat işimizi yazmağa məcbur olduq.

H.Razinin əlimizdə olan poemaları janr xüsusiyyətinə görə, demək olar ki, epik-lirik poemalardır. Daha dəqiq desək, poemalardakı lirik ricətləri – bunlar o qədər də çox deyil, nəzərə almasaq, şair epik səhnələrin təsvirinə daha çox diqqət etmişdir ki, bu da, təbii ki, qələmə alınan mövzunun tələblərindən, bədii həllindən irəli gəlir.

Şair üçün, təkcə H.Razi üçün deyil, ən başlıca amil qarşıya qoyulan ideyanı, məqsədi oxucuya tam, dürüst, əhatəli çatdırmaqdır ki, bu proses də birinci qələm sahibinin istedad və ədəbi səriştəsindən asılıdırsa, digər başlıca şərtlərdən biri də, və bəlkə birincisi də, qələmə alınan mövzunun əhatəliliyindən, həyatiliyindən doğur. Akademik M.Arif demişkən “yaxşı poemalar həmişə öz dövrünün ən canlı, ən dərin, ən yüksək ideyalarını əks etmişlər. ...Poema təsadüfi, gəlişgözlü hadisələr, əhvalatlar yığımı ola bilməz. Poema üçün ancaq mühüm siyasi-ictimai və fəlsəfi-əxlaqi problemləri əhatə edən bilən mövzular yaraya bilər” (13).

Şairin 1980-ci ildə qələmə aldığı “Ucalıq” poeması keçmiş sovet anlamı ilə desək, İliç (indiki Şərur – X.K.) rayonundakı SSRİ-nin 50 illiyi adına kolxozun sədri, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı Yusif İsmayılova həsr edilən poemasının mövzusu, təbii ki, həyatdan çox, o dövrün ideologiyasından, sovet düşüncə tərzindən alınmış bir mövzu idi. Buna baxmayaraq, şair həyatı daha dərinləndirən, öyrənmək, qəhrəmanın həyatını, dünyagörüşünü mühitiylə bircə qavrayaraq qələmə almaq üçün uzun anların, günlərin dərin müşahidəçisi olmuşdur.

H.Razinin “Sədaqət” poemasının mövzusu isə Böyük Vətən müharibəsinə yollanıb, orada ayaqlarını itirən və otuz yaşında əlillik arabasına tapınan, bunun “xəcalətini” çəkərək öz doğma evinə, ailəsinə qayıtmağa “üzü gəlməyən” bir Vətən övladının, Azərbaycan oğlu Yavərin və onun xanımı, həkim Xavərin taleyindən bəhs edir. 1983-cü ilin aprel-iyul aylarında qələmə alınan bu poemada da insanlığın, həyatın başqa bir dövrü, başqa bir çaları oxucuya təqdim edilir. H.Razinin poemalarında “Sahil həsrəti”, “Dünya sevənlərindir”, “Koroğlunun Karpat səfəri” və yuxarıda adlarını çəkdiyimiz “Ucalıq”, “Sədaqət”, “İnsanlar, tələsin xeyirxahlığa” – lirik ricətlər, epik təhkiyə ilə yanaşı, həm də özünəməxsus romantik bir pafos da özünü göstərməkdədir. Bizcə, şairin romantikpafosunun əsas mənbəyi qələmə aldığı mövzulara dərinədən bələdliyindən gəlirdisə, digər səbəbi onun canlı xalq dilinə və ədəbiyyatına vurğunluğundan irəli gəlirdi. Çünki “xalq həmişə ideala hörmək edir, öz arzusunu, xəyalən gördüyü bir həqiqəti qaldırmağı, üföqlərə ucaltmağı sevır. Xalqın qəhrəmanı həmişə romantikdir, ən romantik müəllif folklorun müəllifidir”.

Yuxarıda qeyd etdik ki, H.Razinin yaradıcılığında poema janrının ilk qığılcımları 1950-ci illərin axırı və 60-cı illərin əvvəllərinə təsadüf edir. Bu illər ədəbi tənqidin və tədqiqatçıların da qeyd etdiyi kimi, təkcə Azərbaycan ədəbiyyatında, ictimai məfkurəsində deyil, ümumiyyətlə o vaxtkı anlamda bütün sovet ədəbiyyatında bir canlanma, inkişaf dövrü idi. Bu illərin devizi ədəbiyyatda yeni insan obrazını yaratmaq, onu yeni dünyanın nailiyyətlərini özündə birləşdirən, əks etdirən obraz kimi oxucuya təqdim etmək idi. Bu da, yəni “yeni insan uğrunda mübarizə, şübhəsiz ki, mənəvi-əxlaqi, fəal həyat mövqeyi, ideya-siyasi tərbiyə problemləri ilə qırılmaz surətdə bağlı olan məsələdir. Ona görə də xalqın həyatını, onun psixologiyasında baş verən yenilikləri, dövrün ən qabaqcıl fəhləsinin, ziyalısının, zəhmətkeşinin surətini, əhval-ruhiyyəsini ... həyata, həqiqətə müvafiq tərzdə əks etdirən xeyli gözəl poetik nümunələr yaranmağa başladı” (14).

Bu illərdə Azərbaycan ictimai fikir və düşüncə tarixinə yeni-yeni sağlam nəsilər gəlməkdə idi: Anar, Elçin, M.Süleymanlı, İ.Məlikzadə, F.Kərimzadə poeziyada İ.İsmayılzadə, M.Yaqub, M.İsmayıl, S.Rüstəmxanlı, bunlardan bir addım qabaqkı nəsil: M.Araz, X.Rza, C.Novruz, F.Qoca, F.Sadiq və başqaları ilə yanaşı ədəbiyyata yeni-yeni çalarlar gətirən R.Rza kimi qələm adamları bu dövrün xarakterik ədəbi hadisələri idi.

Akademik İsa Həbibbəyli bu illərin ədəbi hadisələrini təhlil süzğəcindən keçirərək haqlı olaraq bu qənaətə gəlir ki: “Azərbaycan “altmışıncıları” ədəbi nəslil: Anar, Elçin, Sabir Əhmədov, Əli Kərim, Fikrət Qoca, Yusif və Vaqif Səmədoğlular, Musa Yaqub və başqaları hakim ideologiyanın (sovet ideologiyasının – X.K.) maneələrini qıraraq xalqın gerçək həyatını və milli ideyaların təsvir və tərənnümünü ədəbi-ictimai mühitin ön cəbhəsinə çıxarmışlar” (15).

Bir danılmaz həqiqəti diqqətə çəkmək zərurəti yaranır: Əgər 1918-1920-ci illərdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan Demokratik Respublikası özünəqədərki XX əsr ictimai-məfkurə nümayəndələrinə borcludursa, bugünkü müstəqilliyimiz “altmışıncılar” nəslinin yaratdığı milli-ideoloji məfkurə tarixinə borcludur. Xüsusilə, Azərbaycan xalqının tarixi taleyinə qızıl həflərlə yazılan Heydər Əliyev dövrü (1969-1982; 1993-2003) ədəbiyyatının təsir dairəsi daha güclü idi.

Məlumdur ki, Azərbaycanın ayrılmaz və tarixi bir parçası olan Cənubi Azərbaycan mövzusu ədəbiyyatımız üçün təzə mövzu deyildir. H.Raziyə qədər də bu mövzuda tanınmış ədəbi simalarından M.İbrahimovun “Gələcək gün”, P.Makulunun “Səttərxan”, “Gizli zindan”, “Xi-yabani”, “Heydər Əmoğlu”, S.Dağlının “Kəcil qapısı”... B.Vahabzadənin “Gülüstən” poeması, R.Rzanın, S.Rüstəmin, M.Arazın, X.Rzanın, S.Tahirin, B.Azəroğlunun, M.Gülgünün, H.Billurinin və başqalarının bu mövzuda dəyərli əsərləri var idi. H.Razinin “Sahil həsrəti” poeması da bu mövzuda yazılan əsərlər sırasında öz üslub, bədii axtarış və özünəməxsus monumentallığı ilə dəyərlidir.

“Proloq”la başlayıb “Epiloq”la tamamlanan poemanın başlıca qəhrəmanının adı oxucuya Məmməd həsən kimi təqdim olunan və Cənubi Azərbaycandan olub su elektrik stansiyasında işləyən bir qocanın dili ilə o taylı, bu taylı dərdlərimiz, ağrılarımız çözlənir.

14 misralıq “Proloq”da şairin hiss və həyəcanı aydın sezilir:

Bir səs düşdü dağlara: – dağlara dərya gəlir,
Həsrətli sahillərə təzə günəş yüksəlir.
Motorların, çarxların Araza həmləsi var,
Xumarlanan sular da işıq şələləsi var.
...O gün gəzib dolaşdıq hər iki sahili biz,
Arzular güzgüsündə açıldı tariximiz...
Polad özüllər üstə qoyulanda qurğular,
Dedilər ki, Arazın sabaha müjdəsi var...

H. Razinin hər bir poemasında çoxşaxəli yaradıcılıq üslubu hakimdir ki, bu da şairin yaradıcılıq laboratoriyasının qaynar və rəngarəngliyindən irəli gəlir. Xüsusilə, onun poemalarında özünü göstərən lirik ricətlər şairin həm fəlsəfi, həm də poetik düşüncələrinin təcəssümü kimi diqqətə layiqdir.

Poemalarının dili, üslubi imkanları çoxcəhətli, çoxçalarlıdır. Buna görə də şairin poeziya üslubunun bir janrı olan poemaları bu gün də aktuallığını qoruyub saxlayır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan sovet ədəbiyyatı, Bakı, 1988.
2. “525-ci qəzet”, 1 aprel, 2015-ci il.
3. “525-ci qəzet”, 22 sentyabr, 2018-ci il.
4. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1977, 29 oktyabr.
5. Əbülfəz Əzimli. Romantizmindən eposa: tənqidin Kamran Əliyev aydınlığı. Bakı, 2013.
6. Hüseyn Razi. Sahil həsrəti. Bakı, 1985.
7. Hüseyn Razi. Gözün aydın. Bakı: “Azərbaycan” nəşriyyatı, 1996.
8. Hüseyn Razi – 80. “Xatirələr işığında”. Bakı: Nurlan, 2004.
9. Fərman Xəlilov. Hüseyn Razi: Biblioqrafiya. Naxçıvan, 2015.
10. Nadir İsmayılov. Hüseyn Razinin yaradıcılıq yolu. Bakı: Elm, 2003.
11. Səfərəli Babayev. Naxçıvan Muxtar respublikasının coğrafiyası. Bakı, 1999.
12. Yaşar Qarayev. Poeziya və nəsr, Bakı, 1979.
13. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1977, 29 oktyabr.
14. Azərbaycan Sovet ədəbiyyatı (Ali məktəb üçün dərslik), Bakı, 1988, s. 333-334.
15. İsa Həbibbəyli. “Ədəbiyyatda Azərbaycançılıq konsepsiyası və təsnifatı” məqaləsi. “525-ci qəzet”, 22 sentyabr, 2018.

Khanali Karimli

The genre of poem in the creativity of Hussein Razi

The article deals with the creative poetry of Hussein Razi, Doctor of Philology, one of the prominent representatives of Azerbaijan's scientific and literary thought. Hussein Razi is one of the talented and genius writers of Azerbaijani poetry representing the Nakhchivan region.

Great poet who played a special role in the scientific-literary, social and political environment of Nakhchivan, encouraged the writers of his time and created conditions for young people to engage in science and education. The poet, who began his career in the 1940s, had published more than 15 books and rich scientific and publicist articles. Hussein Razi, who educated such writers as J.Mammadguluzadeh, H.Javid, MSOrdubadi, E.Sultanov, A.Gamkusal, A.Yusifli, M.Nasirli, M.Araz, I.Safarli, A.Babayev, H.Ibrahimov, played an important role not only for Baku land, but also in the development of Azerbaijani literature, science, and in general in the development and formation of the scientific and literary environment of the Muslim East. Hussein Razi also grew up in such a rich literary environment, leaving a remarkable legacy.

One of the important branches of H.Razi's creativity is his poems. The poems written by the poet in different periods served the people in his time in terms of art, richness and creativity.

Keywords: *Scientific-literary, scientific-publicistic, socio-political, creativity, poem.*

Ханали Керимли

Жанр поэмы в творчестве Гусейна Рази

Статья посвящена творческой поэзии доктора филологических наук Гусейна Рази, одного из видных представителей азербайджанской научной и литературной мысли.

Гусейн Рази – один из талантливых и гениальных писателей азербайджанской поэзии, представляющий Нахчыванский регион. Художник, сыгравший особую роль в научно-литературной, общественной и политической среде Нахчывана, призывал писателей своего времени к науке, создавал условия для занятия молодежи наукой и образованием. Поэт, начавший свое творчество в 40-х годах, за свою 57-летнюю творческую жизнь опубликовал более 15 книг и богатых научных и публицистических статей. Воспитанник Дж.Мамедгулузаде, Г.Джавида, М.С.Ордубади, Э.Султанова, А.Гямкюсара, А.Юсифли, М.Насирли, М.Араза, И.Сафарли, А.Бабаева, Г.Ибрагимова и др., Гусейн Рази сыграл важную роль не только для Нахчыванской земли, но и в развитии азербайджанской литературы, науки, формировании научной, литературной среды мусульманского Востока в целом. Гусейн Рази также вырос в такой богатой и устойчивой литературной среде, оставив после себя замечательное наследие.

Стихи являются одним из основных ветвей творчества Г.Рази. Стихи, написанные поэтом в различные времена, служили народу в его период с точки зрения искусства, богатства и творчества.

Ключевые слова: *научно-литературный, общественно-политический, творчество, поэма.*

(Akademik İsa Həbibbəyli tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlk variant: 13.04.2020

Son variant: 15.06.2020